

Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri*

Turkish-Russian Relations During the Lausanne Conference With Archive Documents

Mihail Serafimoviç Meyer**
Çeviri: Fatih Yapıcı***

Özet

Bu makalede Rus Türkolog M. S. Meyer, Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıç sürecini arşiv belgelerine dayanarak sunar. Makalede, iki ülkenin birbirlerini tanımalarından itibaren oluşan süreçte meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Karşılıklı heyet gönderilmesiyle başlayan diyaloglar Türkiye’de bazı milletvekillerinin komünist rejimin kabul edilmesi gerektiği doğrultusunda düşüncelerini ortaya koymalarına kadar varır. Makalede M. S. Meyer, Türkiye ve Sovyet Rusya’nın yaklaşması, karşılıklı yardımlaşmalar ve ilişkilerin gelişimini incelemektedir. Rus tarihçilerine göre Lozan Konferansı sürecinde Türk Hükümetinin Sovyet Rusya’ya karşı tavırları değişmiştir. Dostane ilişkiler, Sovyet Rusya’da çekistlerin¹ Türk konsolosluk çalışanlarına karşı olumsuz davranışları ve Türk Hükümeti içerisindeki bazı kişilerin Sovyet Rusya aleyhinde kötü propaganda yapmalarıyla kötüleşir. İlişkiler, Türk Hükümetinin kendisi için daha avantajlı bulunduğu Batılı devletlere yakınlaşmasıyla tamamen yön değiştirir. Bunda Sovyet politikacıların yanlış yaklaşımlarının da rolü büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus ilişkileri, Lozan Konferansı, Mustafa Kemal, Enver Paşa, Bolşevik.

Abstract

In this article Russian Turcologist M. S. Meyer represents the beginning process of Turkish-Soviet Russian relations based on archive documents. The facts that happened after two country recognised each other are explained in this article. The dialogues beginning after sending missions, gets up to such level that some Turkish senators introducing their thoughts about the acceptance of the communist regime. In the article M. S. Meyer is analysing Turkish and Soviet rapproshment, mutual solidarity and the progress of relationship between two counries. According to Russian historians the Turkish

* “Yeni Türkiye’nin 80 Yılı” ve “20. yy.’ın sonunda Rus-Türk ilişkileri” adlı uluslar arası konferanslarda sunulan bildirimler Rusya Federasyonu Başkanı V.V. Putin’in Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret (Aralık 2004) anısına ‘20. yy’da Türkiye’ adı altında kitaplaştırılmış, M. S. Meyer’in bildirisi söz konusu kitaptan çevrilmiştir. M. S. Meyer, “Turtsiya v XX. veke” In-t Vostokovedeniya Ros. Akad. nauk, Akad. gumanitar. issled., Moskva 2004.

** M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Başkanı.

*** Araş.Gör., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Çekist: ‘Olağanüstü Hal Komisyonu’ndan kısaltma. 1917-1922 yılları arasında Sovyet Rusya’da ‘Tüm Rusya Olağanüstü Hal Devrim Karşıtları Ve Sabotajla Mücadele Komisyonu’ çalışanlarına verilen özel ad, bir çeşit polis teşkilatı (Çevirmenin notu).

Gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

governments attitudes to the Soviet Russia has changed during The Lausanne Conference. Frendly relations goes down after negative attitudes of Russian official of Cheka to Turkish consulate employee and after negative propogandas of some turkish politicians against the Soviet Russia. Relations between two countries thoroughly change direction after Turkish government got closer to western countries. Soviet Russian politicians have also a great effect on this result.

Key Words: *Turkish-Russian Relations, The Lausanne Conference, Mustafa Kemal, Enver Pasha, Bolshevik.*

Giriş

Türkiye tarihi literatüründe Sovyet-Türk ilişkilerinin başlangıç etabı, tamamen iki ülke arasındaki bağların daha fazla geliştirilmesi ve güçlendirilmesi çabaları için ayrılmış bir süre olarak kabul edilir. Elbette bu durum her tarihçi tarafından aynı şekilde kabul edilmez. Rus milli tarih öğretiminde buna özel vurgu yapılırken, Türk tarihi de dahil yabancı tarih öğretiminde sadece yüzeysel olarak anlatılmaktadır. Bununla birlikte, yakın birlik bağlantıları gerçeği henüz kimse tarafından tartışılmıyor. Bu nedenle, bu tür çalışmaların okuyucusu için Lozan Konferansında İsmet Paşa önderliğindeki Türk delegasyonunun davranışları tam olarak anlaşılır değildir. Moskova'nın Türkiye için olumlu duruşuna rağmen, Türkiye Sovyet delegasyonunun önerilerini hiçbir şekilde desteklememiş, Boğazlar ve diğer bir takım meseleler hakkındaki Lozan anlaşması görüşmelerinde Antant ülkelerine ciddi tavizler vermeyi tercih etmiştir. Ünlü Rus tarihçisi A. M. Şamsutdinov, Ankara ve Moskova'nın pozisyonlarındaki keskin değişimi "Kemalist Devrimin yapısı" ile açıklamayı dener. Onun görüşüne göre Kemalistler "bağımsızlık hareketinin gelecekteki gelişiminden, sınıfsal güçlerin bölünmesinden ve keskinleşmesinden korkarak hareketin sınırlarını ülkenin yabancı ülke hâkimiyetinden kurtarılması, yerleşmiş eski feodal rejimin ve ortaçağ kalıntılarının yok edilmesine yönelik bir takım reformlar yapılması çerçevesinde sınırlandırdılar".² Bir başka açıklama daha öne sürülmüştür: buna göre Türkler Moskova'nın önerilerinin reddine karşılık kendileri için başka, daha önemli meselelerde İngilizlerin desteğini almayı ummuşlardır.³ Böyle bir açıklamaya temel olan belli ki, 1923'te Komünist Partinin Azerbaycan'da düzenlediği 5. şurasındaki konuşmasında, M.İ. Kalinin'in Lozan Konferansında Boğazlar sorunu tartışmalarını şöyle nitelendirme düşüncesidir: "Bu sorunu biz Türk heyetinden daha kararlı ve daha güçlü bir şekilde savunduk. Belli ki Türk yönetiminin bu sorun hakkında Antant tarafıyla daha önceden bir takım antlaşmaları vardı".⁴ Araştırmacılarımızın el-

² Abdulla Mardanoviç Şamsutdinov, *Turetskaya Respublika. Kratkiy oçerğ istorii, 1923-1961*, M., 1962, s.20.

³ Yeremeyev D.E., *Stanovlenie respublikanskoy Turtsii (1918-1939)*, M., 2004, s. 119.

⁴ Harmandaryan S. V.'dan iktibas, "Ukreplenie mejdunarodnogo položeniya sovetskikh respublik Zakavkazya" *Narodı Azii i Afriki*, No 1. M., 1973, s.60.

görsel

Akademik
Bakış

252

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

lerinde bulunan arşiv dokümanlarına dayanarak olayların tamamen farklı bir yorumunu bu bildirimde sunmak istiyoruz.

Ülkelerimizin dostluk ilişkileri Sovyet Rusya ve Kemalist Türkiye'nin karşılıklı De jure ile birbirlerini tanımaları ile başlar.⁵ Bilindiği gibi Ankara ve Moskova arasındaki resmi görüşmeler, Nisan 1920'de başlamıştır, ancak kısa bir süre önce çıkan Atatürk biyografisinin yazarı Andrew Mango'nun adil bir şekilde tahmin ettiği gibi "Mustafa Kemal Anadolu topraklarına ayak basar basmaz Rus Bolşevikleri ile ilişki kurmakla meşgul olmuştur. Mustafa Kemal'in gözünde Bolşevikler diplomaside İngiltere, Fransa ve onların himayesindeki Yunanistan'a karşı mukabil kuvvet olarak kullanılabilirlerdi. Bolşevikler askeri açıdan, tek büyük dış para ve askeri malzeme kaynağı olarak daha da gerekiydiler."⁶ Antant devletlerinin diktatörlüğüne ve askeri hareketlerine karşı çıkma zemininde doğan, Mustafa Kemal taraftarları ve Rus komünistlerinin karşılıklı ilgilerini gösteren bu döneme ait başka göstergeler de vardır. Burada Yunus Nadi'nin Moskova ile anlaşma yapmak amacıyla Sovyet Rusya'ya gerçekleşmeyen yolculuğu hakkındaki ünlü hikâyeyi hatırlatmak mümkündür.⁷ V. İ. Lenin'in arşiv belgelerinde, Anadolu'ya ticari ilişkilerin kurulmasına ilişkin materyaller, ayrıca Odessa'daki Türk elçisi Ağa Baha ile yapılan görüşmeler hakkındaki Mayıs 1919'da V. İ. Lenin'e ulaştırılan bilgiler de saklıdır.⁸ Fransız tarihçisi P. Dumont'un da belirttiği gibi, aynı yılın yaz ayları boyunca Antant devletlerinin istihbarat görevlileri "Bolşevik ajanlarının Anadolu'ya sızdıklarını" tespit ettiler. Bu bilgilere göre Bolşevikler, Kemalistlerle bağlantı kurmuşlardı. Mustafa Kemal ise, kendi istihbaratçılarından birkaç tanesini yerel komünistlerle görüşmeleri başlatmak için Azerbaycan'a yolladı.⁹

Doğu vilayetlerinin haklarını koruma topluluğu olan ve 24 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresindeki konuşmasında, Mustafa Kemal Türk halkını, ülkenin bağımsızlığı için ayağa kalkmaya çağırırken Rus, Mısır, Hint, Afgan, Irak, Suriye halklarının emperyalist tecavüzlere karşı kahramanca mücadelelerinden söz eder. Mustafa Kemal, heyet üyelerine özellikle "Rus halkının, bağımsızlıklarını bir tehlikenin tehdit ettiğini hissederek ve dört yandan onlara karşı bir askeri müdahalenin geleceğini göreyerek, tek vücut halinde bu

⁵ Anatoliy Filippoviç Miller, *İz istorii sovetsko-turetskih otnoşeniy*, Miller A. F., *Turtsiya. Aktualnie problemi novoy i novejšey istorii*, M., 1983, s. 235-268; Moiseev P., Rozaliev Y. K., *İstoriya sovetsko-turetskih otnoşenii*, M., 1958, s. 17-24; Kuznetsova S. İ., *Ustanovlenie sovetsko-turetskih otnoşeniy*, M., 1961; *Novveysaya istoriya Turtsii*, M., 1968, s. 40-42; Potshveriya B. M., *Turtsiya mejdu dvumya mirovimi voynami, (oçerki vneşney politiki)*, M., 1992, s. 28-29.

⁶ Andrew Mango, *Atatürk*, L., 1999, s. 287.

⁷ Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, T. III. M., 1934, primeçaniye 34, s. 291-293.

⁸ *Rossiiskiy Gosudarstvennyy arhiv sovremennoy političeskoj istorii (RGASPI)*, F. 2, op.1. d. 9973.

⁹ Paul Dumont, "L'axe Moscou- Ankara. Les relation turko-soviétiques de 1919 a 1922", *Cahier du monde russe et soviétiques*, P., 1977. Vol. XVIII, n. 3, s. 167.

Arşiv

Akademik
Bakış

253

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

dünya hâkimiyeti çabalarına karşı ayağa kalktıklarını” hatırlatır.¹⁰ Dış ilişkilerden sorumlu Halk Komiseri G. V. Çiçerin’in 13 Eylül’de yaptığı “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine Hitap” adlı konuşmasını, bu sözlere kendine özgü bir cevap olarak sayabiliriz. Bu konuşmada Sovyet Rusya’nın, I. Dünya Savaşında Konstantinopol ile ilgili olanlar da dahil, imzalanan her türlü gizli anlaşmayı yok saydığı belirtilmiş ve “artık Rusya’nın işçi-köylü yönetiminin tüm ezilen halklara bağımsızlık mücadelelerinde, dünya sermayesinin ezicilerine karşı yardım edeceğini ve genel olarak hiçbir gizli antlaşmayı, özellikle de İran ve Türkiye ile ilgili olanları, kabul etmediği deklare edilmiştir.”¹¹ Sivas Kongresinin başlamasından iki gün sonra yayımlanan ve radyodan verilen bu konuşma Antant liderleri için, P. Dumont’un yazdığı gibi, soğuk düş etkisi yapmıştır. Batı gazetelerinde yazarları gazeteci, diplomat, politikacı ya da istihbarat uzmanları olan ve Kemal nereye gidiyor sorusuna kendi cevaplarını veren birçok makale ortaya çıkmıştır. Birçokları Mustafa Kemal’in Moskova’nın desteği ile Anadolu’da Bolşevik ihtilalinin temellerini atmaya yöneldiğini düşünmüşlerdir.¹² Aynı görüşlere sahip olan İngiliz başbakanı Lloyd George, Ocak 1920’de Kafkasya’ya silah ve asker yollanmasını istemiştir, çünkü “eğer Bolşevikler Denikin ordusunu kesin olarak yenerlerse ve denize çıkarlarsa o zaman Türkler muhtemelen onlarla birleşebilirlerdi.”¹³

İki taraflı görüşmeler T.B.M.M.’nin Nisan 1920’de çalışmaya başlamasından sonra düzene girer. Meclisin törenlerle açılışının hemen ertesi günü vekiller sekiz saat boyunca Sovyet Rusya ile ilişkiler konusunu görüşürler. Mustafa Kemal’in Moskova’ya V. İ. Lenin adına diplomatik ilişkiler kurma önerisi ve milli bağımsızlık mücadelesinde Türk halkına yardım edilmesi ricası içeren bir mektup yollama kararını bu tartışmaların sonucu olarak görebiliriz.¹⁴ Nisanın sonundan itibaren Moskova’ya arka arkaya Kemalistlerin birkaç heyeti yollanır. T.B.M.M.’nin 11 Mayıs’ta çıkan resmi heyetine, o zamanın Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey (Kunduk) ve Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) katıldılar. Ancak, daha öncesinde, Bakü’den Moskova’ya General Halil Paşa ve Doktor Fuat Sabit’in de aralarında bulunduğu bir heyet gitmiştir.¹⁵ General Halil Paşa Enver Paşa’nın amcası

görsel

Akademik
Bakış

254

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

¹⁰ Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, T.1, s. 307-308.

¹¹ *Vneşnyaya politika SSSR*, (1917-1920), T. 1, s. 307-308.

¹² Paul Dumont, *Mustafa Kemal Invente la Turquie moderne*, Bruxelles, 1983, s. 57.

¹³ Anatoliy Filippoviç Miller, *İz istorii sovetsko-turetskiñ otnoşeniy*, Miller A. F., *Turtsiya. Aktualnie problemi novoy i noveşey istorii*, M., 1983, s. 235-268, s. 224.

¹⁴ Şişmareva G. S., “Kemal Atatürk:” *russkiy narod- iskrenniy i estestveniy drug naşey strani*” (Dokumenti)” *Mejdunarodnaya jizn*, M., 1963, No 11, s.147-148.

¹⁵ Fuat Sabri hakkında, onun 1919–1920 yıllarında Bakü’deki illegal çalışmalarını sırasında tanıyan ve onu güvenilir Marksist devrimci olarak sayan ilk Türk komünistlerinden Süleyman Nuri otobiyografisinde ondan saygıdeğer biri olarak bahseder. Süleyman Nuri’nin yaşamı hakkında ki belgeler şu anda Moskova Devlet Üniversitesindeki İSAA’ da bulunmaktadır.

ve doğu cephesi kumandanı Kazım Karabekir'in silah arkadaşıydı. E. Mango Halil Paşa hakkında şunları yazar: "Kazım Karabekir'le Mezopotamya seferine katılan Halil Paşa, Bolşeviklere Türk milliyetçilerinin işlerini açıklamak için Mustafa Kemal'den talimatlar aldığını iddia ediyordu. O, kendini "Türk milli kuvvetlerinin" temsilcisi olarak tanıttığı Azerbaycan'da bir süre bulundu."¹⁶ Zaten tarihçilerin de, kabul ettiği gibi, Mustafa Kemal'in mesajını Çiçerin'e ulaştıran Halil Paşa'ydı. Aynı gün Çiçerin, bu mektubun metnini Lenin ile tartıştı. 3 Haziranda Ankara'nın önerilerine olumlu yanıt veren Çiçerin'nin cevap telgrafı yollandı. Telgrafta "Sovyet Rusya Hükümetinin Türk halkının bağımsızlık için yürüttüğü kahramanca mücadeleyi canlı bir ilgi ile takip ettiği, Türkiye için zor olan bu günlerde, onun Türk ve Rus halklarını birbirine bağlayacak sağlam dostluk temellerini mutlulukla koruyacağı" vurgulanmaktadır.¹⁷ Mustafa Kemal ve Çiçerin arasında bunu izleyen mesajlaşmalar Ankara ve Moskova arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasında başlangıç olur. Aynı günlerde Ankara'ya, Y.Y. Upmal-Angorskiy başkanlığında bir Sovyet heyeti yolların. Halil Paşa ise, Mustafa Kemal'e Rusların iki milyon Çar altını (Türk tarafınca 5 milyon istenmişti) 60 bin tüfek, 100 top, büyük miktarda cephaneye ve teçhizat tahsis etmeyi kabul ettiğini haber vermektedir. Askeri malzemeler, deniz yolu ile Trabzon'a yollanmak üzere hazırlanmıştır, altın ise karayolu ile Azerbaycan üzerinden gönderilmiştir.¹⁸

19 Temmuz'da iki aylık yolculuktan sonra, Lenin ve Çiçerin tarafından kabul edilen T.B.M.M heyeti Moskova'ya gelir. Bir ay süren detaylı görüşmelerden sonra tanzim edilen dostluk anlaşması projesi heyet başkanları tarafından 24 Ağustosta imzalanır. Bununla birlikte anlaşmanın kesin imzalanması için 6 ay daha gerekmektedir. Sovyet tarihçileri böylesine uzun bir gecikmeyi, genellikle, Mustafa Kemal'e Moskova'nın politikası hakkında yanlış fikirleri tenkit ederek Ankara yönetimine gerçek dışı haberler veren Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey'in tavırları ile açıklamaktadırlar.¹⁹ Bununla birlikte, anlaşma sürecinin hızlı bir şekilde sonlandırılmasını engelleyen bazı nedenler de vardır. Her şeyden önce Kafkasya'daki durum konusunda, özellikle savaş boyunca keskinleşen Taşnak Ermenistanı ve Türkiye arasındaki ciddi görüş farklılıklarını dikkate almak gerekir. Moskova'ya 7 Ağustosta gelen Enver Paşa'nın da Kremlin yönetimine etkisi büyük olmuştur. E. Manro'nun da belirttiği gibi "Enver kendisini geniş bir İslami ihtilal organizasyonunun lideri olarak görmektedir. Enver Paşa, Bolşevikleri İngiliz karşıtı projelerle etkileyebileceğini ve Türk milli mücadelesine değerli hizmetler sunabileceğini düşünmektedir.

¹⁶ Andrew Mango, *Atatürk*, L., 1999, s. 289.

¹⁷ *Vneşnyaya politika SSSR*, T. 1, s. 456.

¹⁸ Paul Dumont, *Mustafa Kemal Invente la Turquie moderne*, Bruxelles, 1983, s. 83-85

¹⁹ Anatoliy Filippoviç Miller, *İz istorii sovetsko-turetskih otnoşeniy*, Miller A. F., *Turtsiya. Aktualnie problemi novoy i noveyşey istorii*, M., 1983, s. 235-268, s. 42.

görsel

Akademik
Bakış

255

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Enver, planlarını Mustafa Kemal'e Moskova'dan yolladığı mektupla anlatır. 4 Ekimde Mustafa Kemal, Enver'e panislamist propagandaların Rusları kuşku-landıracağı konusunda uyarıcı nazik bir mektup yollar. Bu sırada Enver, Bolşeviklerin organize ettiği Doğu halkları kongresine katılmak üzere Bakü'ye gider. 1 Eylül 1920'de açılan bu toplantıya Enver Paşa'nın gelişi değişik tepkilerle yol açar. Onun Bakü'ye Komintern (Komünist enternasyonal- farklı ülkelerdeki komünist partileri birleştiren uluslararası organizasyon) liderleri ile gelmesine rağmen, o günlerde Bakü'de kurulan ve Mustafa Suphi'nin başkanlığı yaptığı Türk komünist partisinin üyeleri, ona asla söz verilmemesi gerektiğini düşünmekte ve onun yerinin halk tribünlerinin koltukları olduğunu iddia etmektedirler.²⁰ Rus arşiv materyalleri Kremlin yönetiminin oldukça uzun bir süre boyunca, Mustafa Kemal ve Enver Paşa'nın, Anadolu'daki Milli Bağımsızlık mücadelesinin olası liderliği konusundaki olasılıklarını değerlendirmede şüpheye düştüğünü iddia etmeye imkân vermektedir.²¹ Sadece Enver Paşa'nın Orta Asya'daki ayaklanmaların önderlerinden biri olması, onun tarih arenasından hızlı bir şekilde çıkışını sağlamıştır.

Son olarak, Mustafa Kemal'in kendisinin bağımsızlık mücadelesindeki liderlik rolüne ciddi bir tehdit olarak gördüğü komünist ideolojinin, Türkiye'de yayılmasını önleme çabasını da hatırlamak gerekir. Bu korkular temelsiz değildir. Olayların çağdaşlarından Adanalı bir milli lider olan Damar Arıkoğlu, o yıllardaki durumu şöyle tasvir etmektedir: "Komünizm propagandası yeterince yapılıyordu. Milletvekili arkadaşlarımdan bazıları komünizmin resmi olarak kabul edilmemesine üzülüyorlardı. "Daha ne bekliyoruz?" diye soruyorlardı. "Neden komünizmi ilan edip, bununla halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamayalım? Bizim ne mal varlığımız, ne de zenginliğimiz var. Bizi daha ne engelliyor?..." Komünizmin sembolü kırmızı renk moda olmuştu. Birçokları yün şapkalarına kırmızı kumaş parçaları tutturuyordu. Bazıları ise kırmızı kravat takıyorlardı".²² Lenin'in, Çar imparatorluğunun bünyesindeki halklara kendi kaderlerini tayin etmeyi sağlama konusundaki vaatleri, Kuzey Kafkasya'dan Türkiye'ye yerleşenler üzerinde güçlü etki bırakmıştı. Anadolu'daki partizan mücadelenin en tanınmış liderlerinden biri olan Çerkez Ethem, kendi hatıralarında da itiraf ettiği gibi, " Lenin'in ilan ettiği yüksek ve bir o kadar da çekici olan halkların özgürlüğü prensipleri, Sovyetlerin kendisi tarafından çiğnenene kadar, Sovyetlerle dostluğun coşkulu ve samimi bir taraftarı idi. O Türk devriminin liderleri arasında, ona en çok Moskovalı yoldaşların güvendiğini" düşünmektedir.²³

²⁰ Andrew Mango, *Atatürk*, L., 1999, s. 289-290.

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Vdoviçenko D. İ., "Enver-Paşa" *Voprosi İstorii*, No:8 M., 1997, s. 48-54.

²² Vdoviçenko D. İ., *a.g.e.*, 291.

²³ Vdoviçenko D. İ., *a.g.e.*, ?

görsel

Akademik
Bakış

256

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Türkiye'deki komünist ideal taraftarlarının etkisini azaltmaya çabayan Mustafa Kemal ilk önce, yönetimine en yakın arkadaşlarını dahil ettiği resmi bir Komünist parti organizasyonuna girişmiştir (Ekim 1920), iki ay sonra ise acımasız baskılarla "gayri resmi" komünist organizasyonlar ve "Yeni Dünya" gazetesinin redaksiyonu yıkılır. Komünistlerin takibata uğraması Moskova'nın gözünden kaçmış olamaz, aynı şekilde bu da Moskova'nın dostluk anlaşması ile ilgili pozisyonuna etki etmiştir. Ankara Hükümetinin hazırlanan projenin imzalanması ile ilgili görüşmelerin yenilenmesi konusundaki önerisini Kasım 1920'de iletmesine rağmen Moskova Konferansı ancak 26 Şubat 1921'de başlayabilmiştir.

Moskova'nın, Ankara'nın önerisini kabul etmeye hazır olması, ilk önce Kafkasya'da yeni bir askeri anlaşmazlığı provoke etmek için, sınırlar konusundaki tartışmalı sorunları kullanmaya çalışan Antant devletlerinin planlarını bozma çabaları ile ortaya çıkmıştır.²⁴ Kendi açılarından Kemalistler, Yunan orduları ile bitirici savaşların arifesinde Sovyet Rusya'nın askeri ve moral desteğinin önemini çok iyi anlamış ve görüşmelerin yeni raundunun kısa sürede tamamlanmasına kilitlenmişlerdir. Bu nedenle Ankara Moskova'ya, durumun görüşüldüğü süre içinde Kremlin yönetiminin keskin eleştirilerine sebep olan Bekir Sami Bey'in yerine, Yusuf Kemal Başkanlığında yeni bir heyet yollamıştır. Ortak ilgilerin varlığı 16 Mart 1921'de " SSCB ve Türkiye Arasında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşmasının" imzalanmasıyla sonuçlanan Moskova Konferansı'nın başarısını belirlemiştir. Daha sonraları olanları aktaran A.Toynbee şunları yazmaktadır: "Türk milliyetçilerine gelince, onlar ancak sonunda, hayatta kalmak için değil ölmek için yaptıkları mücadele bittiğinde, Rusya'nın tanınmış bir dost olarak, açık bir düşman olduğu zamanlardakinden daha az tehlike arz etmediğini hissedebildiler. Bununla birlikte, mücadelenin kritik anlarında Rusya'nın uzattığı ve onlar için desteği çok büyük öneme sahip bu eli tuttular. Rusya'dan askeri malzeme ve para olarak alınan maddi yardım bir yana, onların maneviyatının ne derece yükseldiğini söylemek bile zor."²⁵

İki ülkenin daha sonraki ilişkileri, Moskova anlaşmasının ardından Türkiye'ye yollanan ilk Sovyet büyük elçisinin arşivlerinden takip edilebilir. Sovyet Rusya'nın tam yetkili temsilcisi görevi için uygun aday seçimi oldukça uzun zaman almıştır. Bu göreve Ekim 1921'de seçilen S. İ. Aralov (1880–1969) profesyonel bir diplomat değildir. Aralov, Narkomat'ta (1946 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde Bakanlar Kurulu benzeri kurum) Dışişlerindeki göreve XII. ordudaki Revvoensovet (Askeri Devrim Şurası) üyeliğinden getirilmiştir. Türk halkının, ülkesinin bağımsızlığı için verdiği özgürlük mücadelesinin son etaplarının gerçekleştiği Türkiye'deki faaliyetlerinde, kendi askeri

²⁴ *Vneşnyaya politika SSSR*, T. 1, s. 42-44; Kuznetsova S. İ., *Ustanovlenie sovetско-turetskîkh otnoşeniy*, M., 1961; *Noveşaya istoriya Turtsii*, M., 1968, s. 37–48.

²⁵ Arnold Toynbee, Kirkwood K., *Turkey*, L., 1926, s. 66.

görsel

Akademik
Bakış

257

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

tecrübesinin Aralov'a yardımcı olacağı açıktır. Şu günlerde Moskova Devlet Üniversitesi'ndeki Asya ve Avrupa Ülkeleri Enstitüsü, Aralov'un Türkiye ile ilgili korunan tüm mesaj ve mektuplarını içerecek belgesel bir kitabı yayına hazırlamakta. Belgelerle tanışmamız Sovyet-Türk ilişkilerinin, Lozan arifesinde ve Lozan sürecindeki değişimini izlememize imkân sağlayacaktır.

Sovyet Rusya büyükelçisinin gelişine kadar (Ocak 1922) Ankara kendini politik ve diplomatik savaşların ortasında bulmuştur. Bir yandan durum, belli ki en yüksek seviyesine ulaşan Moskova'yla ortaklığın, sonraki dönemdeki ilerleyişiyle farklılık göstermektedir. Moskova anlaşmasının peşinden, Sovyet hâkimiyetinin daha yeni kurulduğu Kafkas ötesi cumhuriyetlerin delegeleri 13 Ekim 1921'de Kars'ta, Kemalist yönetimin temsilcileri ile ortak bir dostluk antlaşması imzalarlar.²⁶ Anlaşma Kafkas asıllı bir kısım etkili Kemalist üzerinde negatif bir tepkiye sebep olur. Bununla birlikte, anlaşmanın meclisten geçişi, "Birinci grup" denen grupta toplanan Mustafa Kemal'in arkadaşlarının desteği sayesinde özel bir gerginlik olmadan gerçekleşmiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal askerleri Kafkasya'dan çekerek batı cephesini güçlendirebildi. M. V. Frunze başkanlığındaki Sovyet Ukrayna'sı heyeti 13 Ekim 1921'den 5 Ocak 1923'e kadar Ankara'da bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında heyet başkanı sadece Ukrayna-Türkiye dostluk antlaşmasını imzalamakla kalmaz, silah alımı ve Ankara'da ki resmi görevlilerin maaşlarının ödenmesi için Kemalistlere 10 milyon altın ruble ödünç verilmesi hakkındaki anlaşmanın Moskova tarafından yerine getirilmesini hızlandırır, ayrıca Türk idarecilere bir çocuk yetimhanesi açılması için 100 ruble verir. Batı cephesindeki Türk kuvvetlerinin karşı saldırı planlarının hazırlanmasında Frunze'nin etkisi geniş çevrelerce de bilinmektedir.²⁷ Frunze heyetinin gelişinden kısa süre sonra Ankara'da, FSSRZ'nin (Kafkasötesi Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Federal Birliği) İ. Abilov başkanlığında bir temsilciliği açıldı. Abilov'a özel olarak "Türkler arasında geniş, açıklayıcı bir çalışma yürütme, onları Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerinin devam ettirmenin tamamen onların en temel milli çıkarları için çok önemli olduğuna ikna etme" görevi verilmişti.²⁸

Diğer yandan "Franklen-Buyon antlaşması" olarak bilinen Ankara hükümetinin tanınması ile ilgili 20 Ekim 1921'deki Fransız-Türk anlaşması, Mustafa Kemal'in çevresinde ki batı taraflarının hızla harekete geçmelerine neden olur. Bu eğilime M. V. Frunze de Sovnarkom ve TİK Ukrayna'nın ortak toplantısında dikkat çekmiştir. Frunze anlaşma haberlerine dayanarak "Bizim

²⁶ Kars antlaşması hakkında geniş bilgi için bakınız: Harmandaryan S. V., *Ülk. soç.*, s. 49-53.

²⁷ Bu konuda bakınız: Heyfets A. N., "Rol missi M. V. Frunze v ukreplenii drujestvennih sovsoktoretstkih otnoşeniy", *Voprosi istorii*, No:5 M., 1962, s. 90-104.

²⁸ Aliyev G. Z.'den iktibas, "Nariman Narimanov i notsionalno osvoboditelnnaya borba v Turtsii", *Velikiy oktyabr i Turtsiya. (Sbornik statey)*, Tbilisi, 1982, s. 81-82. 13 Aralık 1922'de FSSRZ Kafkas ötesi Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetlerine dönüştürüldü.

görsel

Akademik
Bakış
258

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Rusya'da, Ukrayna'da ve Kafkas Cumhuriyetlerinde Türkiye'nin keskin bir dönüş yaptığı, Türkiye'nin Moskova ve Kafkas Cumhuriyetleri için yaptığı anlaşmalardan dönmedi ise de, her halükârda Antant devletleri yoluna yöneldiği hissini uyandırdığını itiraf etmektedir.²⁹ "Batıcıların" etkisinin güçlenmesine, Güney-Batı Anadolu'dan İtalyan kuvvetlerinin ayrılmasının ardından, Fransız ordularının da Kilikya'dan tahliyesinin başlaması yardımcı olur.³⁰ Kemalist yönetimin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'in, İngilizlerin esir değişimi önerisine olumlu yaklaşmasını da aynı yönden inceleyebiliriz. Yapılan anlaşmaya uygun olarak, daha önce Malta'ya sürgün edilen kanaat önderi ve devlet adamı 55 Türk ülkelerine dönmüştür. Onların bir kısmı İkinci Mecliste muhalefet grubu "İkinci Grubun" temelini oluşturarak "Batıcılara" katılmışlardır.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in S. İ. Aralov'a gösterdiği sıcak ilgi, onun Rus temsilciliğine ziyaretleri ve büyükelçi ile yaptığı sohbetler, aynı zamanda üst düzey Türk siyasetçi ve askerlerin Aralov ve Abilov ile yakın ilişkileri, Moskova'nın Kemalist yönetimin dış politikasındaki değişimlerle ilgili endişelerinin 1922 başlarında açık bir şekilde abartılı olduğunu göstermiştir. Moskova ve Ankara arasındaki en dostane ilişkilerin korunmasına yardımcı olan bahsi geçen faktörlerden başka, Sovyet yönetiminin Türkiye'yi Cenova Konferansına davet etmek için gösterdiği gayreti de ayırt etmemiz gerekir. Konferans 10 Nisan 19 Mayıs 1922 arasında gerçekleşir. Konferansın amacı Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin ekonomik ve finansal durumunu tartışmaktır. Konferansın organizatörleri, Ankara'nın çalışmalara katılma ricasını geri çevirdiklerinden, V.İ.Lenin Politbüro (Partinin politikalarını belirleyen Komünist Parti Merkez Komitesi) TsK RKP(b) üyelerine yazdığı 22 Nisan 1922 tarihli mektupta, Cenova'daki Sovyet heyetinin Türkiye'nin çıkarlarını koruyan bir maddeyi ilave etmesini önermiştir.³¹ Transkafkasya Cumhuriyetlerini temsil eden heyet üyesi olarak N. Narimanov konferansta, yabancı işgalcilere karşı mücadele veren Türkiye'yi desteklemiştir. Buna karşılık Batılı ülkeler, Sovyet yönetiminden "Orta Doğu'da savaşan taraflara karşı tam bir tarafsızlık" konusunda ısrar ettikleri bir muhtıra verirler. Sovyet heyeti, bu istekleri geri çevirir ve yeniden Türkiye'yi Cenova'ya davet etmenin gerekliliğini ilan eder.³²

Moskova'nın Ankara yönetiminin uluslararası arenadaki itibarını destekleme konusundaki çabalarını bilen Mustafa Kemal Sovyet Rusya'ya derin şükranlarını belirtmekle yetinmeyip birçok defalar Aralov'u cephe hattına yaptığı gezilere davet etti. Bunların arasında Mart-Nisan 1922'de yapılan bu süre boyunca Türk ordusunun genel karşı taarruzu meselesinin çözüldü-

²⁹ Frunze M. V., *Sobranie soçineniy*, T1. M.- L., 1929, s. 355.

³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bakınız.: Saakyan R. G., *Franko-Turetskie otnoşeniya i Kilikiya v 1918-1923 yılları*, Erivan, 1986. Gl. 4, s. 150-179.

³¹ Lenin V. İ. Polnoe sobranie soçineniy. T.54, s. 134.

³² *Dokumenti vneşney politiki SSSR.*, T. 5. M., 1961, s. 375; Harmandaryan S. V., *Ukr. soç.*, s. 54-55.

gazi

Akademik
Bakış

259

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ğü Mustafa Kemal'in batı cephesine teftiş gezisinde, Aralov ve Abilov rolüne özellikle dikkat etmek gerekir. Bununla birlikte yaz başına doğru resmi ilişkilerde ilk soğuma belirtileri ortaya çıkar. Buna büyük ölçüde VÇK organlarının etkisi olmuştur. Henüz Ekim 1921'de Çiçerin Lenin'e yazdığı mektupta onun dikkatini Çekistlerin (Sovyetler Birliğinde Milli Güvenlik Teşkilatı, KGB) Türk diplomat ve tüccarlarına karşı keyfi muamelelerine çekmiştir. "Özel teşkilatların ve genel olarak Çekistlerin Karadeniz-Kuban kıyılarındaki bugünkü hareketleri devam ederse, Türkiye ile iyi ilişkileri devam ettirmek kesinlikle mümkün değil. Türk tarafından bana sürekli özel teşkilatların ve genel olarak Çekistlerin Tuapse'deki yüzsüzce hareketleri, askeri gemileri aramaları, Türk gemilerine ateş açmaları ve Türk resmi görevlilerine, özellikle Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Türkiye'nin Tuapse konsolosu Sabri Bey'e karşı tahammül edilemez davranışları ile ilgili şikâyetler geliyor. Türk büyükelçisi son derece ısrarcı biçimde, bizim Çekistlerin soyduğu küçük Türk tüccarların Orta Doğu'ya döndüklerinde Sovyet Rusya hakkında kötü propaganda yaptıklarını birçok defalar belirtti."³³ Son derece kızgın Lenin Çiçerin'e cevap mektubunda diğerleri arasında şunu da öneriyordu: "2) Melun Çekist'leri tutuklayın, suçluları Moskova'ya getirin ve onları kurşuna dizin."³⁴

Nisan 1922'de Çekistlerin bir diğer kanunsuz işleri, ciddi sonuçları olan keskin ihtilafa sebep olur. Milli literatürde bir rivayet vardır, buna göre olaylar, Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin gelişimini engellemeye çalışan İngilizler tarafından provoke edilmiştir. Bir gizli İngiliz ajanı, Moskova'daki ataşenin yardımcılığını yürüten Türk istihbaratçısına bir takım gizli bilgiler vermeye söz verir. Bu bilgilerin verilmesi esnasında Çekistler Türk'ü tutuklarlar, ancak büyükelçi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) onu koruması altına alır. O zaman Çekistler de diplomatik protokol kurallarını dinlemeden askeri ataşenin evinde arama yaparlar, onun yardımcısını tutuklarlar ve belgelerine el koyarlar. Kremlin'de belli ki Lenin'in ağırlaşan hastalığından dolayı, Türklerden hemen özür dilemenin gerekliliği konusunda ısrar eden Aralov'un öğütlerini dinlememişlerdir. Sonunda Ali Fuat, 11 Mayıs'ta elçilik çalışanları ile birlikte açıktan açığa Moskova'yı terk eder.³⁵

Kısa süre sonra buna cevap verilir: Sovyet Büyükelçiliği kundaklanıyor. Aralov'a göre, kundaklamanın gerçek organizatörü, Kemalist hükümetin yeni başkanı Hüseyin Rauf Bey'in (Orbay) onayı olmaksızın hareket etmeyen Ankara'daki Fransız casusu Binbaşı Mujen'dir.³⁶ Sonuç olarak bu durum uzlaşma ile çözülür: Sovyet yönetimi diplomatik dokunulmazlığın bozulmasından dolayı üzüntüsünü belirtir. Türk idarecileri ise kundaklamadaki suçları bulma

³³ Vladimir İlyiç Lenin, *Neizvestniye dokumenti*, 891-1922. M., RGASPI, 1999, s. 477-478.

³⁴ Vladimir İlyiç Lenin, *a.g.e.*, s. 476.

³⁵ Yeremeyev D.E., *Stanovlenie respublikanskoy Turtsii (1918-1939)*, M., 2004, s. 93-94.

³⁶ Yeremeyev D.E., *a.g.e.*, s. 93.

görsel

Akademik
Bakış

260

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ve cezalandırma sözü verirler. Ancak, iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan zorluklar bununla sınırlı değildi.

O zamanlar Sovyet büyükelçisinin, İspolkom Komintern (Komünist enternasyonalin yürütme organı) (İKKİ)'in Türk Komünistlerinin faaliyetlerinin harekete geçirilmesi konusundaki kararıyla ortaya çıkan bir başka sorunu çözmesi gerekmiştir. Aralov İKKİ'ye ve Narkom'un dış ilişkiler sorumlusu L.M. Karahan'a yazdığı mektuplarda "küçük burjuva toplumlarda gelişmiş sanayi olmaksızın Komünizmin yaşayamayacağını ve eğer olsa da bunun cılız bir rejim olacağını" belirtir.³⁷ Ankara'ya 1922 yazında gelen İKKİ temsilcilerinin başka fikirleri vardır. Onlar büyük elçi ve yardımcılarında, ülkede bulunan Komünist ve Sosyalist grupları birleşmesi gereken Türk Komünist Partisi (KPT) şurasını organizasyonu için gerekli tüm önlemlerin alınmasını istemiş, aynı zamanda, daha yeni kurulan demiryolları, madenciler, metal işçileri ve matbaacılar sendikalarındaki çalışmalara Komünistlerin aktif katılımlarının sağlanmasını istemişlerdir. Bu şura, Batı cephesinde Afyonkarahisar ve Dumlupınar'da bitirici savaşların yapıldığı esnada, illegal bir şekilde Ankara'da yapılabilmektedir.

Eylülün başına doğru Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerinin merkezdeki ve güneydeki gruplarının direnişini kırarlar. 6 Eylülde Bursa kurtarılır, üç gün sonra Türkler İzmir'e girerler, 17 Eylülde ise Yunanlılar Anadolu'daki son destek noktaları Bandırma'yı terk etmek zorunda kalırlar. Yunan ordusunun bozguna uğratılması, T.B.M.M.'nin Gazi unvanı verdiği Mustafa Kemal'in otoritesini ve etkisini büyük ölçüde güçlendirmiştir. Onun ülkedeki egemenliğini sağlamak için saltanatı kaldırmak ve Halk Partisini kurtarmak gibi aldığı ilk önlemlerin yanında, Türk Komünist Partisini kapatmasını ve taraftarları üzerindeki adli kovuşturmayı da dikkate almak gerekir. Mahkeme Ekim 1922'deki kararıyla tüm tutuklulara değişik sürelerde hapis cezaları vermiştir. Cevap olarak Kominternin IV. Kongresinde (Kasım-Aralık 1922) içeriğinde, Türk komünistlerine karşı yapılan "beyaz teröre ve barbarlığa kararlı bir protesto" olan "emekçilere ve Türk komünistlerine" yönelik hitabı yayımlanır.

Mahkeme kararı ve Komintern'in buna karşı tavrı, Moskova ve Ankara arasındaki ilişkilerin tamamen soğumasına neden olmuştur. Bunu Aralov'un 5 Ekim tarihli mesajında da görmek mümkündür. Mesajda büyük elçinin Türk Dışişlerinden sorumlu başkan Yusuf Kemal ile yapılan uzun sohbetinin içeriği verilmektedir. Sohbetinde çok değişik konulara değinilmiştir, bunların arasında Antant devletlerinin askeri tehditlerle boğazların kontrolünü ellerinde tutmaya çabaladıkları Çanakkale krizi,³⁸ 3 Ekimde Mudanya'da başlayan barış konferansının gidişatı ve gelecekteki barış konferansına hazırlık sorunları

³⁷ RGASPI, F.544, op. 3, d. 122, l. 28.

³⁸ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Anatoliy Filippoviç Miller, *Çanakskiy krizis i voprosi o Prolivah*, Anatoliy Filippoviç Miller, *Turtsiya. Aktualnie voprosi...*, s. 208-221.

gazi

Akademik
Bakış

261

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

vardır. Moskova anlaşmasını imzalayan Yusuf Kemal Bey, Ankara'da Moskova ile dostluk ilişkilerinin taraftarı sayılmakta, bununla birlikte onun Türk heyetinin gelecekteki Lozan konferansındaki pozisyonuna ilişkin çekimser cevapları ve Sovyet Rusya'nın konferansa katılması konusunda kararlilikla ısrar etmede açıkça negatif kalışı, Moskova'nın Türkiye'nin Cenova Konferansına katılması sorunundaki kararlı tutumu ve Çanakkale krizinde Kemalistlerin tartışmasız bir şekilde desteklemesi ile keskin bir zıtlık içinde görünmektedir. Aralov, Yusuf Kemal Bey'e "Türkiye'nin" pozisyonunun, "bizim anlaşmamızı ve ortak dış politika konusundaki uzlaşmalarımızı" yok saydığıının göstergesi olduğu konusunda uyarmak zorunda kalmıştır.³⁹

Moskova ve Ankara ilişkilerinin daha geniş ölçüdeki değişimlerini Aralov 4 Şubat 1923'te yazdığı mektubunda Karahan'a özetlemiştir. Mektup hüznünlü bir tespitle başlar: "Türklerle olan ilişkilerimiz günden güne kötüleşiyor, aslına bakılırsa gergin, hatta bazen düşmanca bir karakter kazanıyor. Elçilik yaşamının gündelik en küçük ayrıntılarından başlayıp, yüksek politikaya kadar (biz) mukavemet görüyoruz ve ne Dışişleri Komiserliği ne de Türk yönetimi hiçbir konuda karşılık vermiyorlar ve küçük işneleme ve mukavemetlerle çileden çıkarmaya çalışıyorlar."⁴⁰ Aralov kendi görüşünü detaylandırarak şunları yazar: Önceleri bir gelecek vardı, görüşmelerimiz komiserlikte ve bizim burada birbirini takip ederdi. Şu an ise, birkaç aydır tek bir resmi görevli bile görmüyoruz. Hem kendi, hem de sizin verdiğiniz görevler gereği sık sık Rauf Bey'e uğramam gerekiyor ve Lozan Konferansı boyunca Rauf Bey bana sadece bir defa geldi. Sanki biz Türklere dalkavukluk ediyormuşuz gibi görünüyor, Türkler bunu çok iyi hissediyorlar, anlıyorlar ve Lozan'da tartışılan sorunlara bizim bakış açımızı hiç sormadılar."⁴¹ Ortaya çıkan durumun baş sorumlusu olarak büyük elçi, Rauf Bey'i görüyor: "Rusya karıştı tüm kampanyalara Rauf Bey'in önyak olduğunu belirtmek lazım. O saltanat yanlısı, İkinci Grubu gizlice himaye ediyor, İngiltere ile eski bağlantıları var ve onların görüşlerine değer veriyor... Rauf Bey, hakkında size birkaç defa yazdığım, gazetecilerin Moskova gezisini yasakladı. Aynı zamanda Rusya hakkında herhangi bir şeyi yazmayı da yasaklıyor."⁴²

Rusya'dan uzaklaşarak batıya yaklaşma Aralov'a göre, savaşın bitimiyle ortaya çıkan durumun tamamen mantıklı bir sonucudur. Aralov, bunun en önemli belirtisi olarak Anadolu pazarındaki en büyük rakiplerinden, Yunan ve Ermeni'lerden kurtulan Türk burjuvasının hareketlenmesini saymaktadır: "Muzaffer burjuvaziyi yansıtmaz zorunluluğunu hissedenden Birinci Grup, ticaretten sermaye, gelir biriktirme vb. şeylerden kâr elde etmek için olağanüstü, şa-

³⁹ *RGASPI*, F.5, op. 1, d. 2205. l. 60.

⁴⁰ *RGASPI*, F.544, op. 3, d. 122, l.19-20.

⁴¹ *RGASPI*, F.544, op. 3, d. 122, l.19-20.

⁴² *RGASPI*, F.544, op. 3, d. 122, l.19-20.

görsel

Akademik
Bakış

262

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

şırtıcı bir çaba içerisindedir. Mustafa Kemal Paşa, ülkesindeki burjuva ve milliyetçi eğilimlerin ideologu oldu". Büyük elçi Kendi çıkarımlarını teyit etmek için, Atatürk'ün konuşmasının içeriğini göstermektedir: "Kemal konuşmalarında fakirliği, ülkenin iflasını ve tamamen yok olmamak için batı ile ilişki kurmanın gerekliliğini öne sürerek, Anadolu'ya yabancı sermayenin girmesine izin vermenin gerekliliğini ispat ediyor."⁴³ Aralov'un bu düşünceleri şüphesiz A.M. Şamsutdinov'un, Kemalist'lerin Lozan Konferansı esnasındaki pozisyonları ile ilgili yaptığı açıklamanın temelini oluşturmuştur. Onun sınıf yaklaşımı ile yaptığı böyle bir çıkarım, bugün yeterince ikna edici görünmüyor. Her şeyden önce bu çıkarım, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ankara lehine değişen durumu ülkeyi Komintern idarecilerinin düşüncelerine göre Doğu Avrupa ve Orta Doğu'yu kuşatması gereken "*Sosyal Devrimlerin*" sahası olma şeklinde ki bir diğer tehlikeden kurtararak, Türkiye'nin bağımsızlığını kuvvetlendirmek için kullanma çabasını dikkate almamaktadır. Öyle ki Aralov'un kendisi Lozan'ın sonuçlarını tahmin ederken bunu açık bir şekilde göstermektedir: "*Türk yönetimi barış istiyor ve kendi açısından mümkün olabilecek her şeyi barışa ulaştırmak için büyük tavizler yoluyla yapacak.*"⁴⁴ Açık ki böyle bir eğilim Ankara ve Moskova müttefik ilişkilerine imkan vermemektedir. Aralov da bu durumu anlamaktadır ve mektubunu önemli bir tavsiye ile bitirir: "*Bizim burada etkili olabilmemiz için sadece politik ve diplomatik tesir yetersizdir, güçlendirilmiş ekonomik, aynı zamanda kültürel çalışmalar yapılması zorunludur.*"⁴⁵ Bu sözlerin doğruluğu Kremlin'de zamanında takdir edilmemiştir. Moskova Ankara'ya ekonomik yardımını, bir on yıl geçtikten sonra önermiştir.

Kaynaklar

- ALİYEV G. Z., *Nariman Narimanov i notsionalno osvoboditel'naya borba v Turtsii; Velikiy oktyabr i Turtsiya. (Sbornik statey)*, Tbilisi, 1982.
- DUMONT Paul, Mustafa Kemal. *Invente la Turquie moderne*, Bruxelles, 1983.
- DUMONT Paul, "L'axe Moscou- Ankara. Les relation turko-soviétiques de 1919 a 1922", *Cahier du monde russe et soviétiques*. P., 1977.
- FRUNZE M. V., *Sobranie soçinenii*, T1. M.- L., 1929.
- HEYFETS A. N., "Rol missi M. V. Frunze v ukreplenii drujestvennih sovetsko-turetskih otnoşeniy", *Voprosi istorii*, No:5 M., 1962.
- KEMAL Mustafa, *Put novoy Turtsii*, T. III. M., 1934.
- KUZNETSOVA S. İ., *Ustanovlenie sovetsko-turetskih otnoşeniy*, M., 1961; *Noveşaya istoriya Turtsii*, M., 1968.
- LENİN VLADİMİR İLYİÇ, *Polnoe sobranie soçineniy*, T.54.
- MANGO Andrew, *Atatürk*, L., 1999.

⁴³ *RGASPI, a.g.e.*, I. 22,26.

⁴⁴ *RGASPI, a.g.e.*, I. 27.

⁴⁵ *RGASPI, a.g.e.*, I. 30.

gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

- MİLLER Anatoliy Filippoviç, *İz istorii sovetско-turetskih otnoşeniy*.
MİLLER Anatoliy Filippoviç, *Turtsiya. Aktualnie problemi novoy i novejšey istorii*, M., 1983.
MOİSEYEV P., ROZALİYEV Y. K., *İz istorii sovetско-turetskih otnoşeniy*, M., 1958.
TOYNBEE Arnold, KİRKWOOD K., *Turkey*, L., 1926.
POTSHVERİYA B. M., *Turtsiya meşdu dvumya mirovimi voynami. (oçerki vneşney politiki)*, M., 1992.
ROSSİİSKİY GOSUDARSTVENNİY ARHİV SOVREMENNOY POLİTİÇESKOY İSTORİİ (RGASPI)
ŞAMSUTDİNOV Abdulla Mardanoviç, *Turetskaya Respublika. Kratkiy oçerk istorii, 1923-1961*. M., 1962.
ŞİŞMAREVA G. S., "Kemal Atatürk: ruskiy narod- iskrenniy i estestveniy drug naşey strani (Dokumentı)", *Mejdunarodnaya jizn*, M., 1963.
VDOVİÇENKO D. İ., "Enver-Paşa", *Voprosı İstorii*, No:8 M., 1997.
YEREMEEV D. E., *Stanovlenie respublikanskoy Turtsii (1918-1939)*, M., 2004.

gosp

Akademik
Bakış

264

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009